

GOVORI

REČENI

DNE 19. LISTOPADA 1886.

PRIGODOM

INSTALACIJE REKTORA

OBAVLJENE ZA ŠKOLSKU GODINU 1886/7.

NA KR. HRV.

SVEUČILIŠTU FRANJE JOSIPA I.

U ZAGREBU.

U ZAGREBU

TISAK DIONIČKE TISKARE

1886.

GOVORI

REČENI

DNE 19. LISTOPADA 1886.

PRIGODOM

INSTALACIJE REKTORA

OBAVLJENE ZA ŠKOLSKU GODINU 1886/7.

NA KR. HRV.

SVEUČILIŠTU FRANJE JOSIPA I.

U ZAGREBU.

U ZAGREBU

TISAK DIONIČKE TISKARE.

1886.

I.

IZVJEŠTAJ

ODSTUPAJUĆEGA REKTORA

D^{RA.} GUSTAVA BARONA

KR. JAVNOGA REDOVITOGA PROFESORA UVODNIH ZNANOSTI U
NOVI ZAVJET NAPOSE I TUMAČENJA SV. PISMA NOVOGA ZAVJETA
IZ VULGATE I IZ IZVORNOGA TEKSTA I HONORIRANOGA DOCENTA
JEZIKA ARAPSKOGA, SIRSKOGA I KALDEJSKOGA, PROSYNODAL-
NOGA EXAMINATORA, GODINE 1882/3. DEKANA BOGOSLOVNOGA
FAKULTETA.

Visokoštovana gospodo!

Slavna sveučilištna skupštino!

Hvale je vriedan običaj, i u nas poprmljen, da prigodom inauguracije sveučilišnoga rektora odstupajući rektor iznese u javnost znamenitije zgone iz prošlogodišnjega sveučilišnoga života. Pa tako je i meni danas čast, da mogu slavnu skupštinu izviestiti o znamenitijih doživljajih i činjenicah, što no se zbiše u sveučilištu našem za moga rektorovanja.

U predstojničtvu odjela kr. zemaljske vlade za bogoštovje i nastavu zbila se prošle naukovne godine toli znamenita i po naše sveučilište promjena, da mi ju valja u redu izvještaja mojih staviti na prvo mjesto. Početkom naime prosinca 1885. svidje se providnosti Božjoj pozvati s ovoga svieta presvietloga gospodina Ivana Vončinu, tadanjega predstojnika kr. zem. vlad. odjela za bogoštovje i nastavu. Budući je zahvalnost kriepost, zato i čuva sveučilište naše harnu uspomenu na presvietloga pokojnika; jer krasna sadanja sveučilištna zgrada, kemijski laboratorij, farmaceutske tečaj, ako i podignuti te uzdržavani žrtvami naroda, jesu ipak djelo, za koje imademo ponajglavnije hvaliti odlučnoj volji pokojnoga Vončine. Vanjski izražaj toj zahvalnosti dalo je ovo sveučilište pri pogrebu pokojnika; a daje ga evo na meja usta i u ovom svečanom času harno spominjući zasluge Vončinine za napredak i razvitak ovoga zavoda. Slava mu!

Previšnjim riešenjem od 17. siečnja 1886. zamieni zaslužnoga pokojnika presvietli gospodin dr. Stjepan Spevec, kr. j. red. profesor rimskoga prava na našem kr. sveučilištu. Odlikovanim se smatra naše sveučilište, što je u njem potražen muž za toli visoko te zadatkom svojim prevažno mjesto; raduje se ono napose, što je

taj muž nadjen u velevriednoj osobi presvietloga gospodina dra. Stjepana Spevca. Jer ne zaboravlja naša alma mater, da joj je isti presvietli gospodin već druge godine života bio dična glava, rektor magnifik; ne zaboravlja sveučilište naše one muževne ozbiljnosti, neumorne radenosti, požrtvovnosti i ljubavi, kojom je on kao profesor najljepše dane života žrtvovao idealom sveučilištnim, njegovu razvitku, procvatu i napredku. Zato kao što je žalilo sveučilište naše izgubivši presvietloga gospodina iz broja profesora, isto tako se je ono s druge strane radovalo te se i sada raduje, što je u njegovoj osobi došao Hrvatskoj nastavi na čelo muž, koji ne samo pozna celo žiće i biće našega sveučilišta, već kojega i prošlost daje osnovanu nadu, da je u njegovoj osobi dobilo sveučilište naše u visoke vlade mudra i oduševljena čuvara i zatočnika razvitka i napredka svoga.

Učiteljsko osoblje brojilo je prošle naukovne godine u I. poljeću 43 učiteljske sile: 26 redovitih i 4 izvanredna profesora, 6 privatnih docenata, 1 namjestnoga profesora, 2 honorirana docenta i 4 učitelja živih jezika; u II. poljeću pako 41 učiteljsku silu: 27 redovitih i 3 izvanredna profesora, 5 privatnih docenata, 1 namjestnoga profesora, 2 honor. docenta i 3 učitelja živih jezika.

Glede promjena, zbivših se u profesorskom osoblju na pojedinih fakultetih, izviestiti mi je sljedeće:

U f a k u l t e t u b o g o s l o v n o m: Redoviti profesor biblijskih starozavjetnih studija dr. Franjo Iveković bje imenovan previšnjim riešenjem od 25. prosinca 1885. kanonikom meštro m prvostolnoga kaptola zagrebačkoga, nastavivši i nadalje predavanja iz svoga predmeta. Redoviti profesor morala dr. Feliks Suk postade previšnjim riešenjem od 9. lipnja 1886. začastnim kanonikom istoga kaptola. Izvanredni profesor crkvenoga prava dr. Ferdo Belaj bje imenovan previšnjim riešenjem od 10. travnja 1886. redovitim profesorom istoga predmeta; a namjestni profesor temeljnoga bogoslovja dr. Franjo Kucen postade previšnjim riešenjem od 27. veljače 1886. izvanrednim profesorom za istu stolicu. Osim toga je prečastni ordinarijat nadbiskupije zagrebačke povjerio ove godine bogoslovnomu fakultetu rukovodjenje svih katehetskih ispita.

U f a k u l t e t u p r a v o - i d r ž a v o s l o v n o m: Izvanredni profesor obće pravne poviesti te enciklopedije i metodologije prava dr. Franjo Spevec imenovan je previšnjim riešenjem od 9. veljače 1886. redovitim profesorom istoga predmeta. Za stolicu rimskoga prava, koja bje promaknućem presv. gosp. dra. Stjepana Spevca

izpražnjena, imenovala je kr. zem. vlada namjestnim profesorom dra. Aleksandra Egersdorfera, privatnoga docenta obćega austrijskoga civilnoga prava. Perovodji I. razreda kod kr. zem. vlade dru. Ivanu Mallinu podielila je visoka vlada veniam legendi iz rimskoga prava. Osim toga je visoka vlada imenovala red. prof. dra. Aleksandra pl. Bresztyen-zkoga predsjednikom za državne izpite razdjela državo-znanstvenoga, a red. prof. dra. Blaža Lorkovića predsjednikom razdjela pravno-poviestnoga.

U fakultetu mudroslovnom: Profesorom botanike i zoologije dozvoljeni su visokom vladom pomoćnici; a privatnomu docentu za palaeontologiju kralježara dru. Dragutinu Gorjanoviću-Krambergeru podieljena je dozvola, da obseg svojih predavanja protegne na cielu palaeontologiju. Izvanrednomu profesoru dru. Izidoru Kršnjavomu podielila je kr. zemaljska vlada dopust za zimsko poljeće šk. god. 1886/7. u tu svrhu, da izradi znanstveni katalog galerije slika u Zagrebu. Znamenitu silu izgubio je mudroslovni fakultet time, što je redoviti profesor botanike dr. Bogoslav Jiruš nedavno imenovan redovitim profesorom farmakologije i farmakognosije na Pražkom Českom sveučilištu. Duboka učenost, neumorna radenost i zanosno oduševljenje, kojim je visokoučeni profesor kroz 8 godina sve sile svoje žrtvovao i predmetu svomu i napredku ovoga zavoda, ostavljaju na nj u srcih naših preugodnu uspomenu, a ujedno nam davaju i razlog, da čestitamo Českoj braći na liepoj stečevini, koju im u prof. B. Jirušu daje Hrvatsko sveučilište. Osim toga mi je sa žalošću spomenuti, da nam je prošle godine smrt otela velezasluznoga privatnoga docenta higijene dra. Franju Henslera, a neizlječiva bolest učitelja njemačkoga jezika gimnasijskoga profesora dra. Julija Šajatovića.

Slušalaca bijaše na cielom sveučilištu: I. poljeće 393, od ovih 233 redovita, 150 izvanrednih i 10 farmaceuta; u II. poljeću pako 319, naime 226 redovitih, 85 izvanrednih i 8 farmaceuta. Ciele su godine umrla 2.

Od školarine bješe oprošteni na bogoslovnom fakultetu svi, a na svjetskih fakultetih: I. poljeće 46 slušalaca od ciele, a 26 od polovine; u II. poljeću 56 od ciele, a 16 od polovine.

Stipendija i podpora uživalo je: u bogoslovnom fakultetu 6 slušalaca u iznosu od 795 for., u pravo- i državo-slovnom fakultetu 26 slušalaca u iznosu od 5124 for., a u mudroslovnom fakultetu 17 slušalaca u iznosu od 3104 for., — u sva tri fakulteta ukupno 49 slušalaca, ukupni iznos od 9023 for.

Za polučenje doktorske diplome položena su na bogoslovnom fakultetu 2 ispita iz semitske lingvistike, na juridičkom fakultetu 31 strogi izpit, a na filozofskom 6 strogih ispita. Sedam ih bijaše bez uspjeha, svi ostali s uspjehom. Na čast doktorsku promovirana su 4 juriste i 3 filozofa. Od ovih je dr. Milivoj Šrepel, učitelj gimnazijski u Zagrebu, sve stroge izpite položio s izvrstnim uspjehom. Osam farmaceuta, učinivši sva tri stroga ispita, položi prisegu za magistre farmacije.

Sva četiri bogoslovna tečaja svršilo je i sve propisane izpite položilo 19 kandidata. Osim jednoga svi su zaredjeni u svećenike.

Pravničkih državnih ispita pravilo je: na razdjelu pravno-znanstvenom 46 kandidata, 38 s uspjehom, 8 bez uspjeha; na razdjelu državno-znanstvenom 47 kandidata, 43 s uspjehom, 4 bez uspjeha; na razdjelu sudstvenom 43 kandidata, 38 s uspjehom, 5 bez uspjeha.

Učiteljske izpite za srednja učilišta pravilo je 18 kandidata, od kojih je 13 odobreno bud za viši bud za niži gimnasij, a 5 ih je ne odobreno.

Sveučilištna knjižnica liepo je napredovala i prošle naukovne godine. Pomnožala se kupom, darovi i dužnimi otisci za 1674 svezka, te ciela broji sada 72.493 svezka. Rabilo je biblioteku u velikoj čitaonici 11.350 osoba, i to 21.308 svezaka, a posudjeno je bilo u svemu 5026 svezaka; ukupna je dakle poraba bila prošle godine 26.334 svezka.

Organisam ovoga sveučilišta popunjen je prošle školske godine znamenitom uredbom seminara, koji su odpisom vis. kr. zem. vlade od 14. lipnja 1886. uvedeni u fakultet pravo- i državo-slovni i u fakultet mudroslovni — u potonji za staroklasičku filologiju, historiju, Hrvatski jezik i literaturu te za matematiku.

Na poziv visoke kr. zem. vlade podnio je akademijski senat, odnosno profesorski zbor juridičkoga fakulteta, obsežni elaborat o pitanju, koje potaknuše kr. ugarski ministri za bogoštovje i nastavu te financija o izjednačenju naukovnoga reda i izpitnoga sustava na našem sveučilištu, posebice na fakultetu juridičkom, s onim što postoji na ugarskih sveučilištih.

S veseljem spominjem, da se je prošle školske godine u akademijskom senatu živo pretresalo pitanje, kako bi se sveučilište naše moglo što prije primaknuti žudjenoj te zakonom si opredijenoj celovitosti ustrojenjem fakulteta medicinskoga. Plod toga pretresivanja bijaše jednodušan zaključak: da se posebnom obrazlo-

ženom predstavkom visokoj kr. zemaljskoj vladi predoči, kako bi se dao medicinski fakultet ustrojiti, te na tom temelju visoko ista smjerno zamoli, neka bi blagoizvoljela početi nuždnimi pripravami, da uzmogne što prije stupiti u život taj sveučilištu našem i vitalnim potrebam Hrvatskoga naroda nuždni zavod. Ta se predstavka izradjuje, te će ove školske godine stići na visoko mjesto. Slavno će biti, te zlatnimi slovi upisano u analih našega sveučilišta i zahvalnom uspomenom urezano, ne u kamen, već u srdce Hrvatskoga naroda ime onoga bana, koji će Hrvatskoj, a tako i cielomu jugoslavenstvu otvoriti vrata medicinskoga fakulteta. Dao Bog, doživjeli to što prije!

Prelazeći na dobrotvore, kojih je i ove godine imalo naše sveučilište, spominjem na prvom mjestu visoku kr. zem. vladu, koja se je patriotičnom spremnošću odazivala molbam odnosećim se na razne potrebe ovoga zavoda. Poimence sa zahvalom spominjem, da je prošle godine brigom visoke vlade sveučilištna aula dostojno uređjena, te da je u zemaljski proračun stalno uvrštena svota od 500 for. za izdavanje knjiga namienjenih sveučilištnoj obuci.

Uzoriti i prečastni gospodin kardinal i nadbiskup Zagrebački Josip Mihalović bijaše i ove godine dobrotvor našem sveučilištu, darovavši najprije zakladi za oskudne filozofe 100 fr., a onda prigodom petdesetgodišnjice svoga misništva zakladi za oskudne pravnike 300 for. i zakladi za oskudne filozofe 300 for. Spominjući s dužnom zahvalnošću visoki dar uzoritoga gospodina pripominjem ujedno, da je i sveučilište naše doprinielo svoju čestitku k jubilarnoj svetkovini Njegove uzoritosti.

Grofica Marijana Normann-Ehrenfelska, vlastelinka valpovačka, rođj. barunica Prandau, preuzimajući kao baštinu svoga pokojnoga oca Gustava Hillepranda baruna Prandaua vlastelinstvo valpovačko, poklonila je veledušno 5000 for. s namjenom, da se tom glavicom osnuje štipendijalna zaklada za siromašne i marijive slušaoce juridičkoga, filozofskoga i eventualno medicinskoga fakulteta, i da se ista prozove na uspomenu njenoga blagopokojnoga oca „štipendijalnom zakladom Gustava Hillepranda bar. Prandaua“. Spominjući i ovom prigodom sa iskrenom zahvalom velikodušni dar presvietle gospodje darovateljice, pripomenuti mi je ujedno, da je u smislu postojećih propisa sastavljena zakladnica, i da će se tekuće školske godine iz te zaklade dieliti štipendiji

Sa zahvalom mi je takodjer spomenuti, da je presvietli gosp. dr. Ivan Conte Buratti dobrostivo odredio, da se prihvodi glavnice

od 2736 for. 59 novč., uložene u Spljetu, diele kao podpora onim oskudnim slušateljem našega sveučilišta, koji su rođeni u Dalmaciji, a napose u Spljetu.

Glavnica za osnutak posebnoga odjela u obćoj bolnici za bolestne sveučilištne slušaoce iznosila je koncem školske godine blizu 5000 fr., te bi se tako djelovanje te humanitarne uredbe jur započeti moglo, pošto je nuždna glavnica namaknuta.

U sveučilištnu zakladu unišlo je god. 1885. 441 for., te je 1. siečnja 1886. ukupna glavnica iste iznosila 441.556 for. 73¹/₂ nč.

Glavnica društva u podporu oskudnih slušatelja fakulteta pravo- i državoslovnoga iznosila je koncem školske godine 1885/6. što u efektih što u gotovu novcu 16.303 for. i 8 nč.; a društva u podporu oskudnih slušatelja fakulteta mudroslovnoga oko 2000 for.

Prošle su godine visokom vladom potvrđena pravila „društva u podporu oskudnih i vriednih dalmatinskih sveučilištnih gradjana na kr. hrvatskom sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu“. Društvo je jur započelo svoje djelovanje. I ovo i sva ostala sveučilištna društva preporučam patriotičnoj požrtvovnosti Hrvatskoga občinstva; jer stostrukim plodom rodi glavnica uložena u nadu Hrvatskoga naroda.

A sad mi je na redu, da se obratim k vam, visokoučeni drugovi, koji me povjerenjem svojim podigoste na ovo, za život moj najčastnije mjesto, s kojim se sada opraštam. Ja vam hvalim ponajprije za trud, rad i žrtve, kojimi ste muževnom uztrajnošću i ove godine premicali razvitak i napredak ovoga sveučilišta te iz svih sila nastojali u što većoj mjeri ostvariti ideale ovoga najvišega u domovini učevnoga zavoda. Ali primite takodjer, vriedni drugovi, napose vi gospodo senatori, od mene iskrenu hvalu i za onu ljubav, kolegijalnost i prijateljstvo, kojim me tekom rektorovanja moga u svih prilikah susretaste, kao i za onu podporu i savjete, kojimi mi težku ali uzvišenu zadaću rektorskoga zvanja olahkotiste, osladiste te u najdražu i najponosniju uspomenu života moga pretvoriste. Bog vam platio!

Vrlo sam sretan, što mogu, obraćajući se k vriednim akademjskim gradjanom, sa ovoga mjesta, te tako svečano pred cielim Hrvatskim narodom javno izreći pohvalno priznanje: da su gradjani ovoga sveučilišta tekom cieloga rektorovanja moga ne samo zasvjedočili veliku revnost oko nauke, već se ponieli i vladanjem, koje dolikuje slušateljem najvišega u zemlji zavoda. Riedka su sveučilišta, gdje bi tolik mir vladao, kao što to bijaše i ljetos na našem

sveučilištu; a jedva što prija toliko pravom njegovanju znanosti, koliko mir okoliša i mir duše. Priznavajući vam, čestita gospodo, ovu kriepost vašu hvalim vam ujedno za onu čednost, ljubežljivost i pripravnost, kojom ste i mene kao rektora svoga susretali te se odazivali mojim bud nalogom, bud prijateljskim savjetom Hvalim vam za tu poslušnost vašu tim većma, jer znadem, da pravilno samo onaj znade u muževno doba drugimi ravnati, tko je naučio u mladosti slušati; a vas mal ne sve čeka upravo zadatak, da jednoć, pa ma u raznovrstnom djelokrugu, ravnate Hrvatskim narodom. I upravo taj zadatak budućnosti vaše sili me, silom ljubavi za vas i silom ljubavi za dragu domovinu, da vam na razstanku sa ovom stolicom utisnem dvie rieči, dva drag cjena bisera u vaše plemenito Hrvatsko srdce.

Za čovjeka kao razumno i moralno biće nema dičnijega uresa, nego li je znanost i značajnost; a po rod ljudski nema korisnijih ljudi, nego li su oni, u kojih se sa bogatim znanjem pari čist, neokaljan značaj. Zato i jest njegovanje prave znanosti i odgojivanje u pravoj značajnosti najglavnija svrha sveučilišta, a ima biti životni ideal svakomu sveučilištnomu građaninu. A za to upravo i jesu znanost i značajnost one dvie rieči, ona dva dragocjena bisera, koje vam evo predajem, da vam budu prijateljska uspomena na moje rektorovanje, ponos akademijskih dana, kažiput posred burnoga života, zvijezda predhodnica u radu za domovinu i ravanju jednoć Hrvatskoga naroda.

Kad izgovaram rieč znanost, razumievam pravu znanost, kojoj je istina karakteristično obilježje; jer istina ima biti zadnji i najuzvišeniji cilj znanosti, samo u istini nalazi pravi učenjak mir i pokoj duši svojoj, te samo ona znanost, koja istinu goji, koristi čovječanstvu. Za to primajte i proglasujte rezultatom ili postulatom znanosti samo ono, čemu je nedvojbena istinitost zajamčena; a čuvajte se poprimiti ili u sviet baciti na ime znanosti — niti za volju dnevnoj lozinki, niti za volju tako zvanomu javnomu često izkvarenomu mnienju — tvrdnje nezajamčene ili očevidno neistinite, na pose tvrdnje, koje su, predju li iz teorije u praksu, kadre uzdrmati religioznim ili moralnim životom naroda, te tako potresti onimi temelji, na kojih se jedinih osniva sreća, blagostanje, poredak, sigurnost i prava sloboda koli pojedinaca toli naroda i država. Prava znanost ne ruši već gradi; a pod užasnim posljedicami razvratne nazovi-znanosti vidimo, gdje gorko stenju i veći i silniji narodi.

Isto tako, vriedni gradjani, uzgajajući u sebi značajnost, budno lučite značaj pravi od nazovi-značaja. Jer nazovi značaj jest neznačajnost; a nema po rod ljudski pogubnijih ljudi, nego li su neznačajnici, koji su tim štetniji, čim su sposobniji. A gdje je pravi značaj? Pravi, plemeniti, značaj u najodličnijem smislu posjeduje onaj čovjek, koji ozbiljnom, odlučnom, djelotvornom i neuzdrmavo dosljednom voljom ravna sve svoje mišljenje i djelovanje, sav svoj skromni i javni rad u svih prilikah života po neuzdrmavih načelih istine, ćudorednosti i pravice. A pošto je Bog konačni izvor svakoj istini i pravici, a njegova volja pravilo ćudorednosti: to se prava značajnost nužno istovjetuje sa vršenjem dužnosti, koje nam konačno nalaže sam Bog budi naravnim svjetlom razuma ili glasom savjesti, budi nadnaravnim svjetlom objave. Odatle pako sliedi nužno, da nema prave značajnosti, gdje nema prave religiosnosti.

Za to, čestiti akademijski gradjani, — vi potomeci onih Hrvatskih junaka, koji su vršeći najsvetiju dužnost kao uzori značajnosti krv prolievali za vjeru i domovinu, za krst ćastni i slobodu zlatnu — proniknite sve mišljenje, sav rad i život svoj skromni i javni neuzdrmavimi načeli iste svete mućenićkom krvlju otaca vaših zapeaćene vjere Kristove: pa će jamaćno — a inaće nikako — Hrvatska dobiti jednoć u vas mućeve ne samo znanjem bogate već i znaćajem proćišćene, koji će znati i htjeti, ma u kojem zvanju, vršiti sve dućnosti, ne samo za volju sile državnih zakona, koji svuda ne dopiru, već za volju Boga, koji okom svojim svuda siće, te svako vršenje dućnosti nedvojbeno nagradjuje, a svaki propust dućnosti sigurno kazni. Poslušnite me, pa eto sretnih vas, a još sretnije kroz vas drage nam domovine Hrvatske!

Delegati profesorskih zborova izabraše i visoka vlada potvrđi rektorom magnifikom za ovu naukovnu godinu 1886/1887. velemoćnoga redovitoga profesora dra. Franju Vrbanića.

Velemoćni gospodine rektore! Predavajući vašoj velemoćnosti znakove najviše ćasti sveućilištne, srdaćno vas na tom mjestu pozdravljam od srdaća želeći, da Vaš rektorski rad bude sretan i za Hrvatsko sveućilište blagoslovan. Živio!

II.

GOVOR

NASTUPAJUĆEGA REKTORA

D^{RA.} FRANA VRBANIĆA

KR. JAVNOGA REDOVITOGA PROFESORA STATISTIKE, MJENBENOGA I TRGOVAČKOGA PRAVA, ČLANA KR. POVJERENSTVA ZA DRŽAVNE IZPITE RAZDJELA SUDSTVENOGA I DRŽAVOZNANSTVENOGA, ČLANA ZEM. STATISTIČKOGA VIEĆA, DOPISUJUĆEGA ČLANA TRGOVAČKO-OBRTNIČKE KOMORE U ZAGREBU, GOD. 1878/79. DEKANA PRAVO- I DRŽAVOSLOVNOGA FAKULTETA.

Visokoštovana gospodo!

Slavna sveučilištna skupštino!

Preuzimajuć danas odlično mjesto najvišje akademičke časti, na koje me je pozvalo častno povjerenje veleštovanih mojih sudrugova, i nehotice se zaustavljam na minulih godina, što ih je proživielo hrvatsko naše sveučilište od svoga poroda pak do današnjega trinaestoga rodjendana, i nehotice se sjećam mnogih zanosnih rieči, koje s ove stolice prosloviše moji predšastnici; te se pitam: što je naš zavod, osnovan tolikim trudom i velikim troškom naroda, privriedio za to doba rodu svomu, te kako se je odužio za one žrtve, što ih za ovaj hram znanosti na oltar domovine priložiše dični sinovi domovine, počam od njegovoga uzvišenoga utemeljitelja pak do priprostoga ratara? Nu akoprem se po mojem dubokom uvjerenju hrvatsko sveučilište niti časak nebi trebalo bojati ovakovoga obračuna, ipak nisam, visoko štovana gospodo, nakan danas odgovoriti na pitanje ovo, jer držim, da je dvanaest godina prekratko razdobje u životu zavoda, komu su namienjeni toli uzvišeni zadatci, te koji danas još treba pomne skrbi i brižne njege, da se razvije do onoga stupnja, na kojem se nalaze drugi slični visoki zavodi, koji se mogu pohvaliti mnogo duljim životom od našega sveučilišta. Pa ipak, premda je danas već preran odgovor na gornje pitanje, ima ljudi, koji, ne uvažujuć ni dobrih ni zlih prilika, u kojih se je za svoga kratkoga života nalazilo naše sveučilište, drže, da su vlastni danas već konačni svoj sud izreći o našem zavodu, te na podlozi toga suda izjaviti: u koliko je hrvatski narod dobro uradio, da je tolike žrtve doprineo za svoje sveučilište. U redu tih ljudi glavnu ulogu igraju tako zvani praktičnici t. j. oni, koji se bave životom praktičnim, te koji sve običavaju prosudjivati sa sta-

novišta tako zvane prakse, ili da se još jasnije izjavim, to su ljudi, koji drže korisnim samo onaj rad, kod kojega treba ili jednostavnoga fizičnoga napora i debelih žuljeva, ili pukoga izkustva o običnih odnošajih svagdanjega života, te malo nauke a još manje ozbiljnoga i dubokoga razmišljanja. Sve drugo to im je teorija, to je radnja, koja može biti i častna i ugodna i zanimiva, ali je po njihovom sudu većinom bezkoristna a za obći život suvišna i nepotrebna.

Nu, visoko štovana gospodo, tko je dublje zaronio u bučno more budi koje grane narodnoga života, tko je pun zbilje zabrodio tim životom, da štogod privriedi, bilo u korist celoga čovječanstva bilo na uhar naroda svoga, taj se je već kod prvoga svoga izleta mogao uvjeriti: „da praksa nije drugo nego hotomična uporaba teorije, a teorija opet, da je u glavnom izkustvo svedeno pod kalup znanstvenoga sustava. Izkustvo, ne bude li uredjeno ovim načinom, u najboljem je slučaju sbirka recepta; onaj pako, koji radi samo po receptih ne znajući za razlog, zašto upravo tako radi, koji se dakle i nehotice bez da zato znade služi teorijom, to je „empirik“, to je pravi praktičnjak. Takova bezsvjestna uporaba teorije često je puta koli u velikih toli u manjih pitanjih bez sumnje privriedila mnogo znamenita i važna, nu još češće je pokvarila i uništila mnogo toga, a tako zvani „empirici“ nisu se vazda prikazali ni na materijalnom ni na duševnom polju kao zastupnici plodne i korisne produkcije, kao producenti u pravom smislu rieči, dočim najveće i najtrajnije stečevine današnjega doba zahvaliti imademo radnji duševnoj, radnji teoretičkoj“. (Engel: „Wer ist Consument? Wer Producent?“)

Ova uzka sveza medju teorijom i praksom, ovaj tjesni spoj medju jednom i drugom, ukazuje se sad više sad manje u svih strukah znanosti, on je nuždan ne samo na polju znanostih naravoslovnih nego, ako ne više a ono za stalno toliko, i na polju znanosti pravo- i državoslovnih.

Postanimo veleštovana gospodo časak te zavirimo samo na prva vrata, kojimi se ulazi u prostrane odaje pravo-i državoslovnih znanosti, pak ćemo vidjeti, kako je već sam pojam prava u uzkoj svezi s praktičnim životom, s njegovimi pojavi i uredbami. Ta odnošaji života u obće stvaraju sadržaj prava; iste one sile, koje stvaraju život, stvaraju i samo pravo; a zadatak pravu jest, da štiti odnošaje života jedne osobe napram sličnim odnošajem druge osobe; zato i nastaje pravo istom ondje, gdje u dodir dolaze vanjski pojavi

života jedne osobe s drugom, ne ima pako govora o pravu, dok se radi samo o mislih i osjećajih. Pak jer se ti odnošaji ukazuju u stotinu raznih oblika, jer se oni mienjaju prema stanju duševnih, socijalnih i materijalnih pojava ljudskoga društva, to je i sadržaj samoga prava ne samo toli različit nego i podvrgnut tolikim promjenam. Čim pako to stoji, ne će li svaki tako zvani teoretik, koji se bavio bude pravom, morati upravo proniknuti u taj bučni svagdanji život i njegove odnošaje; ne će li morati izpitivati pojave toga života, da uzmogne pronaći uzroke njihove; ne će li morati iztražiti one sile, koje stvaraju te pojave; ne će li nastojati, da upozna, prosudi i omjeri odnošaj, u kojem stoje pojavi toga života napram uzrokom i silam, koje ih stvoriše? A što rade tako zvani „empirici“? Oni ne razmišljaju o sadržaju prava, a kamo li da prosudjuju razvoj onih životnih odnošaja, koji taj sadržaj sačinjavaju; oni ne izpituju ni uzroka, s kojih nastadoše stanoviti odnošaji, ni onih sila, koje ih stvoriše; oni uzimlju svaki pojav onako kako se u svojoj vanjštini ukazuje; oni, ne prosudjujuć unutarnji sadržaj pojedinoga odnošaja, stavljaju ga naprosto pod kalup stanovitoga pravnoga pojma, pak makar se kod pravne formulacije stanovitoga odnošaja nije ni mislilo na onaj odnošaj, koji je tim empirikom na misli; oni napokon, držeć, da pravo kao takovo stvara i stvarati ima odnošaje života, kad nastane potreba ni ne misle na promjenu postojećega formuliranoga prava. Odtuda biva, da upravo kod tako zvanih empirika postojeće formulirano pravo većom stranom ne odgovara ni životnim odnošajem ni onoj sili, koja je zvana, da stvara pravo; odtuda, da formalno pravo nepravdom postati može; odtuda opravdanost izreke: *s u m m u m j u s s u m m a i n j u r i a*; odtuda napokon tolike pomutnje i tolike oprieke u pravnom životu.

Ti empirici, koji vrlo često priekim okom gledaju na tako zvane teoretike, ni ne misle, da su baš ovi posljednji upoznali i pokazali onu uzku svezu, koja veže postojeće pravo stanovitoga naroda s njegovim životom u svih javnih i privatnih odnošajih, te da je upravo zadatak pravne znanosti ne samo razložiti postojeće pozitivno pravo nego ujedno i upoznati one sile, usljed kojih to pravo nastaje, te koje su vrelom i izvorom toga prava. Nije li u oči svega toga nepravedno kad tako zvani empirici ne uvažavaju radnje teoretika, kad njihov posao jalovim drže, te kad tvrde, da su praksa i teorija u opriei?

Pogledajmo, veleštovana gospodo, u javni život, zavirimo u veliku radionicu države, predstavimo si one teške ali uzvišene i

blagotvorne zadatke, što ih ovdje rješavati imade uprava, uočimo radnike u toj velikoj radionici počam od ministra sve do zadnjega občinskoga bilježnika, i od zastupnika na državnom saboru do občinskoga zastupnika najneznatnije občine, pak se upitajmo: mogu li svi ti ljudi raditi za razvoj i napredak i države i njezinih članova bilo po samoj teoriji bilo samoj praksi; ili ne će li upravo na tom polju biti od najpriječe nužde, da se i teorija i praksa uhvate složno u jedno kolo, da zajednički rade za dobrobit naroda i stvaraju velika djela, koja će potomci harno spominjati?

Nu dok teorija, dok prava znanost dobro znade i ozbiljno uvidja, da svatko, tko hoće da govori, odlučuje i radi na polju javne uprave, temeljito poznavati mora sva pitanja i sve odnošaje javnoga života; da dobro pronikne i jasno si predstavi njihovu vanjsku i unutarnju narav; da si podpuno bude svjestan o dobrim i zlih strana onoga, što postoji, te o koristih i probitnih novih uredaba i preinaka, koje se stvoriti kane; da neprekidno i svestrano promatra taj život u stotinu njegovih promjena i preinaka; da tako nastoji, kako će se u trajnom suglasju uzdržati uredbe države, njezini zakoni i propisi s neprekidnim promjenami i novimi potrebami ljudskoga života; dok se ovako prava znanost upravo na ovom polju, gdje se ne radi niti o abstraktnih ciljevih niti o ustanovi pukih filozofičkih pojmova, nego o koži pojedinca, o dobru i zlu svakoga državljana, o njegovom životu i njegovoj imovini, o razvitku njegovih duševnih sila i njegovoga materijalnoga stanja, — dok se dakle baš na ovom polju prava znanost ne odgiblje od života; dok se ona objeručke prislanja uz praksu; dok ona proučava one organske sile, koje vladaju nad javnim životom, koje stvaraju nove potrebe, nove pojave, nove odnošaje i nove uredbe, što čini tako zvana praksa, što rade ti empirici?

I oni se pozivlju na iskustvo, i oni govore o praktičnom životu; ali to iskustvo, taj praktični život vrlo su ograničeni, jer ne sižu preko vlastitoga opažanja pojedinca; njima nije stalo ni do točnoga i obsežnoga poznavanja javnoga života i njegovih odnošaja, ni do razmatranja onih organskih sila, koje stvaraju nove pojave, niti do izpitivanja uzroka pojedinih pojava, niti do proučavanja onih pravila, po kojih se javni život i pravni odnošaji naroda razvijaju, mienjaju i usavršuju. Ti ljudi poznavaju samo potrebe svoje i svoje najbližje okoline; oni ili ne će da znadu ili ne umiju shvatiti one uzke sveze, koja veže duševne i materijalne interese pojedinih razreda žiteljstva, onaj harmonični razvoj, koji treba da postoji u svih

nitih i svih prilikah narodnoga života; njima su iztraživanja znanstvena upravo na tom polju jalov posao; oni smatraju nespособnim razpravljati budi o kojem pitanju narodno-gospodarstvenom ili upravnom svakoga, tko to čini s gledišta teoretičkoga; oni odbijaju svaku razpravu kao nepotrebnu i suvišnu, koja se znanstveno obrazlaže; oni mjesto da uvažuju rezultate znanosti, mjesto da se njimi služe u korist svoju, u korist države, oni tu znanost porugljivo odbacuju.

Ja ne ću, veleštovana gospodo, da razpredam dalje ove prisposode, te da još napose iztičem prednosti iztraživanja znanstvenoga i nedostatke postupka, kojim se služe tako zvani empirici, ako tomu nije dovoljno ono, što sam dosada imao čast spomenuti, svrnimo samo okom, na one velike stečevine, kojimi se u svih granah života pohvaliti može naš viek, koji je dobro uvažio, da samo složan i suglasan rad teorije i prakse dovesti može do onoga kulturnoga razvoja, na kojem se danas nalaze prosvjetljeni narodi. „Dok su se negda ponajprije stvarala pravila teorije, dok se je ta teorija prenašala na praksu, dok su se nakon izjalovljenoga postupka stvarali opet novi pokušaji, te dok napokon uza sve to nije bilo pravoga uspjeha — uvjerio se je današnji viek o neshodnosti takovoga postupka; danas se više ne experimentira u tom pravcu, već se prije svega za izhodište uzimlju činjenice, te se korist crpi iz vlastitoga i tuđega iskustva“. (Kluge: „Ztschft. d. p. st. B. 1870“). U tom leži bez sumnje ključ današnjemu svestranomu orijaškomu napredku.

Ja ne mogu ovdje te okolnosti razmatrati ni pogledom na sve grane ljudskoga života, ni obzirom na pojedine vrsti znanosti; neka mi bude slobodno osvrnuti se samo na jedno polje, koje se svih nas jednako tiče, na kojem bi svatko počam od siromaka najprostije kolibe pak do stanovnika bogate palače morao naći pomoć i zaštitu te uzpostavu uvjeta potrebitih za svoj osobni, gospodarstveni i socijalni razvoj, na polje, gdje se zajednica ljudska „visoko uzdiže nad samovoljom, slučajem i neznanjem pojedinca“ (Stein: „die Lehre v. d. inn. V.“), gdje bi znanosti i umjetnosti imale naći poticalo i možnu podporu za svoj rad, gdje bi se neuku i neprosvjetljenu imala otvoriti vrata do uzvišena, liepa i plemenita, gdje bi se siromaku imala dati prilika i nada, da se izbavi okova biede i nevolje, gdje bi se imućniku osigurati morao posjed njegov i imovina njegova, gdje bi se sreća svih tražiti imala u sreći i blagostanju svakoga pojedinca — zavirimo u to polje, u polje uprave, pak ćemo se uvjeriti, da baš ovdje, možda više nego gdje drugdje, valja raditi

*

ne po receptih, ne po stanovitoj rutini, već na podlozi znanstvenoj, te da teorija i praksa upravo ovdje moraju biti u što tjesnijoj svezi.

Da je tomu u istinu tako upitajmo se za glavni zadatak uprave, te s druge strane za glavni postulat svakoga znanstvenoga nastojanja? Na krivom su putu oni, koji misle, da je za upravu dosta sjesti za zeleni stol, te se bacati na rješavanje akta pa makar uz pripomoć svih mogućih zakona i naredaba. Ta koliko puta ne došiju ti pozitivni propisi, koliko puta valja upravniku prosudjivati i odlučivati gdje ne ima ni zakona ni naredbe ni odredbe, koliko puta nastaju novi odnošaji, novi pojavi, koji se niti mogu zabašuriti niti mimoići? Tu ne pomaže puka birokratska vještina, tu nije dosta raditi po samih receptih, već treba točno izpitati i iztražiti sve postojeće odnošaje života, te uz pripomoć njihovu odlučiti gdje je nuždna pomoć uprave, gdje valja osobnu djelatnost čovjeka pridignuti, a gdje posve nadoknaditi. A što je u tom pogledu postulat znanosti? Odgovor na ovo pitanje daje nam jedan od najzaslužnijih i najumnijih prvaka na polju državoslovnih znanosti dr. L. Stein kad veli, da ne ima znanosti bez točna promatranja i poznavanja činjenica, da je prvo pravilo svakoj težnji za znanošću „in den That-sachen nach den Ursachen, in den Erscheinungen nach den Kräften zu fragen, und das unfehlbare Wahrzeichen aller Wissenschaft ist darum das Streben nach der Scheidung der Kraft von der Erscheinung“, a drugo da je „das Streben nach dem Verständniss ihres gegenseitigen Verhaltens, dem Begreifen der Erscheinung durch die Kraft“.

Zar nisu prema tomu u potpunom suglasju i zadatci uprave i zahtjevi znanosti? Zar nas jedno i drugo ne upućuje, kako uprava kod istoga naroda a u razno doba mora biti različna, te kako je pogriješno tudje uredbe prenašati iz jedne države u drugu samo zato, jer su se kod tudjega naroda pokazale dobre i valjane? Samo jednaki odnošaji, nastali usljed jednakih uzroka, i jednaki pojavi, nastali sudjelovanjem istovrstnih sila, opravdati će recepciju tudjih upravnih institucija i zakona; ali upoznati ovu jednakost, ovu istinitost nije lagan posao; tu treba dobrano izkustva i isto toliko znanstvene naobrazbe. To izkustvo, ta znanstvena naobrazba nuždni su u svakoj grani, u svakoj točki javne uprave, pak možda najviše baš ondje, gdje su joj ciljevi i zadatci najpraktičniji; jer što ima, veleštovana gospodo, praktičnijega u upravi nego li nastojanje, da se u narodu što više razgrane i umnože pojavi i odnošaji, koji će na njega uplivati blagotvorno i povoljno, a da se odstrani sve ono,

što je štetno i nepovoljno? Taj pako svoj zadatak biti će uprava kadra riješiti samo onda, kad dobro poznavala bude pojave i odnošaje, uzroke i posljedice njihove; kad sve pojave celokupnoga državnoga života promatrala bude s malo prije iztaknutoga višjega stanovišta ne samo u njihovoj postojećoj slici nego i u njihovoj neprekidnoj promjeni, jednom rieči, kad bude, da se poslužim i opet riečmi Steinovimi, pitala „in den Thatsachen nach den Ursachen, in den Erscheinungen nach den Kräften“.

Bilo bi suvišno, veleštovana gospodo, spominjati i napose razlagati, da će uprava do svega toga doći samo putem statističkoga iztraživanja i izpitivanja, da usljed toga država baš u statistici nalazi pravu znanstvenu podlogu za svoju upravu, da uprava statistici zahvaliti imade isto tako znamenitih rezultata kao što narodna ekonomija i znanost financijalna, da je jedina statistika kadra pružiti jasno mjerilo, jedino dokazalo i sigurnu podlogu, na kojoj se prosuditi dade valjanost ili nevaljanost postojećih uredaba te potreba i pravac nuždnih reforma. Jest, veleštovana gospodo, statistika je ono zrcalo, koje svakoj vladi prikazuje stanje naroda, njegove jade i nevolje, njegovu nuždu i potrebu; ona, kako reče jedan od prvih radnika na polju statistike barun Czoernig, dovodi vladu do diagnoze državnih odnošaja, a gdje ne ima diagnoze tamo ne može biti blagotvorna ni terapija umjetnosti upravne. Ovu važnost i znamenitost statistike po upravu uvidjao je već praktični duh starih Rimljanah, nju je pred očima imao glasoviti Quételet kad je osnivajuć statistička centralna povjerenstva polazio sa stanovišta, da se statistika baviti mora svimi upravnimi granami, te da se mora uzpostaviti što užja sveza medju njom i cjelokupnom upravom; o njoj duboko su uvjereni narodi, koji danas stoje na najvišjem stupnju kulture; dosta je da u tom obziru primjerice navedem samo praktične Engleze. Britanski ministar lord Granville izrekao je prije nekoliko godina u Londonu javno u jednoj skupštini znamenite rieči, da dobro uredjena državna uprava ne može obstojati bez točne uporabe statistike, te da nije daleko vrijeme, kad će se po brizi i nastojanju oko upravne statistike mjeriti mjesto, što će ga državna koja zajednica zauzeti u redu kulturnih država.

Ovu potrebu, ovu važnost statistike po svrhe uprave uvidjaju doduše danas više manje sve države, nu uza sve to, te premda čitav svijet danas pita za statistikom, „ipak je statistika medju svimi pomagali za javnu upravu prava pepeljuha, kojoj se doduše dopušta životariti, nu kojoj se ipak daje samo toliko hrane, da ne

može ni živjeti ni umrijeti“ (Barun Czoernig: „z. Reform d. ad. St.“). Ja bih za ovu tvrdnju mogao navesti više primjera, nu ograničiti ću se samo na naše domaće prilike, jer želim, da se i u interesu uprave i u interesu same znanosti ovoj grani državoslovne znanosti posveti više pažnje i brige ne samo sa strane vlastih upravnih nego i sa strane same hrvatske publike.

Istina je, da je godine 1875. ustrojstvom hrvatskoga statističkoga ureda kod visoke kr. hrv. slav. dalm. zem. vlade na tom polju nastao posve nov život; dapače ja se usudjujem tvrditi, da hrvatska statistika datira istom od toga vremena; istina je, da je uprava toga ureda došla srećom u ruke strukovnjaka, kojim bi se i drugi narodi ponositi mogli, te da je taj ured ili bolje njegov vrli predstojnik Milovan Zoričić ne samo stvorio hrvatsku statistiku, nego i svojim teškim i neumornim radom u razmjerno kratko vrijeme od 11 godina hrvatskoj knjizi i hrvatskoj znanosti privredio toliko, da se hrvatski narod upravo s ovom strukom literature ne samo ne treba sramiti, nego da baš može ponosno stupiti u red ostalih kulturnih naroda. Jednom rieči, istina je, da je počam od god. 1875. i u Hrvatskoj službena statistika organizovana i to prema zahtjevu najnovijega vremena, po sustavu centralizacije, da je hrvatski statistički ured za vrijeme svoga obstanaka povjeren si zadatak rješio tako, da mu prema postojećim prilikam nijedan drugi ured bolje zadovoljio ne bi. Pa ipak uza sve to mora se priznati, da je čitava radnja hrvatskoga statističkoga ureda od slaba uspjeha, jer se žalibože dovoljno niti uvažuju zadatci njegovi, niti rad njegov kod kuće ne uporavljuje u one svrhe, kojimi je namijenjen.

Pogledom na prvu okolnost dovoljno je razgledati organizaciju statističkoga ureda, kako ju iziskuje sama narav statističko-tehničkoga poslovanja, te kako je ona uređena u kulturnih državah Evrope, i na organizaciju službene statistike, kako faktično postoji u nas. Već sama narav statističko-tehničke radnje, koja se dieli u tri glavne kategorije: u sabiranje prvobitne statističke gradje odnosno u ustanovu onih pojava, koje sakupiti valja, u posao, kojim se sabrana gradja ima razvrstati i preraditi, te napokon u znanstvenu uporabu sabrane i preradjene gradje — pokazuje na prvih mah, da tu treba mehaničkoga rada, da treba vrlo mnogo računati, te napokon da treba obsežne i temeljite znanstvene naobrazbe. Prema tomu trebati će i u svakom statističkom uredu trovrstnoga osoblja, te je velika pogriješka, a još veća šteta za znanstveni rad statističkoga ureda, ako se muževom znanosti, koji bi sve

svoje sile posvetiti imali znanstvenoj izradbi sakupljene gradje, nametne redovito obavljanje strogo mehaničkih i računarskih posala. Što više, u dobro uredjenih uredih mora se i kod znanstvenoga poslovanja provesti načelo diobe radnje, jer jednoj osobi ne dostaje ni fizične ni duševne snage, da se jednakom pomnjom i brigom posveti znanstvenomu obradivanju svih ovih grana javnoga života, glede kojih se sakuplja statistička gradja u uredu statističkom. Gdje-god se u punoj mjeri uvažuju zadatci službene statistike, tamo je i osoblje statističkoga ureda razdijeljeno prema naravi statističko-tehničkoga poslovanja, tamo je i djelovanje službene statistike kud i kamo zamašnije nego ondje, gdje toga ne ima.

Što se u tom obziru tiče Hrvatske, to ja rado priznajem, da je podloga, na kojoj je osnovan hrvatski statistički ured dobra, jer su koristi centralizovane administrativne statistike kud i kamo veće od probitaka statistike decentralizirane; nu „centralizirana statističko-tehnička radnja zahtieva, da statistički uredi budu izdašno providjeni i radnimi silami i novčanimi sredstvi, — a što se napose tiče radnih sila, to se taj zahtjev proteže ne samo na osoblje opredjeljeno za slaganje statističke gradje i za operacije računarske, nego i na statistički naobraženo upravno i nadzorno osoblje“ (Mayr: „Zeitschrift d. p. st. B.“ 1874). Kod nas ne ima žalibože ni jednoga ni drugoga, ili bolje da reknem, kod nas ne ima dovoljnih novčanih sredstva za statistiku administrativnu, premda je ona, kako u uvodu spomenuh, podloga svakoj upravi.

Budi daleko od mene zahtjevati, da se za administrativnu statistiku u nas onoliko troši, koliko u tu svrhu izdavaju druge velike države, ali ipak mislim, da bi trebalo u tu svrhu i kraj naših čednih financijalnih odnošaja barem toliko doprinieti, da ne stanemo na pol puta, te da putem statističkim uzmognemo svestrano izpitati barem one odnošaje, koji su za valjanu upravu od najpriječije nužde. Istina je, da sesve to čini s razloga štednje, nu štednja je doduše vrlo plemenita, ali ju treba uporabiti na pravom mjestu, jer staro je ekonomsko načelo, da štednja na nepravu mjestu nije daleko od razsipnosti.

Za statistički ured troši Hrvatska od njegova ustrojstva pak do danas godimice prosjekom 7000 for. — A koliko troše u to ime druge države, u kojih su odnošaji naroda bolji nego li u nas, gdje zadatci uprave nisu tako prešni u svih granah javnoga života kao što u nas, te gdje privatna i komunalna statistika u veliko nadopunjuju zadatke statistike državne? Razmotrimo, veleštovana gospodo, neke primjere, biti će veoma poučno.

Ja ne ću u tom pogledu da spominjem sduženih država ameri-
kanskih, jer je tamo nastojanje države pogledom na iztraživanja stati-
stička takovo, da se Europa s njim niti mjeriti ne može; tako je u tih
državah potrošeno samo za posljednji popis žiteljstva preko 10 mil. fo-
rinti našega novca. Za našu porabu je dovoljno, da razgledamo neke
europske države. Tako iznosi po podacih od god. 1883. redoviti tro-
šak statističkoga ureda u njemačkoj carevini oko 330.000 for. a. vr.,
ali pokraj toga imadu svoje posebne urede Prusija (214.700 for.), Ba-
varska (49.400 for.), Saska (84.200 for.) i Würtemberžka (34.500 fr.).
Ukupni stalni troškovi statističkih iztraživanja iznose za statistički
ured njemačke carevine i za urede rečenih država godimice oko
713.000 for., ne računajuć simo troškove za posebna iztraživanja kao
što su: popis žiteljstva, statistika zdravstvena itd. Tako je samo za
statistiku zvanja i zanimanja potrošeno 1,109.500 for.; a gdje su po-
sebni uredi statistički, kao što je Weimarski, Oldenburžki, Strass-
buržki, zatim uredi pojedinih gradova, jer valja znati, da svaki veći
grad napose i to pomno statističkim putem iztražuje odnošaje svoga
područja; gdje su pojedine neke oblasti, koje se samostalno u svom
upravnom području, bave statističkim iztraživanjem kao što je n. pr.
državni željeznički ured? Ne obaziruć se dakle na posebne urede
manjih njemačkih državica, gradova i pokrajina, te na spomenuta
posebna iztraživanja, računa se od ukupnoga tekućega troška za
statistiku u Njemačkoj na 1000 stanovnika 7·30 for., a napose u
Prusiji 15·20 for., u Bavarskoj 16·60 for., u Saskoj 35·60 for., u
Württemberžkoj 24·80 for. Za redovita statistička iztraživanja u
Velikoj Britaniji i to samo za ona, koja se odnose na dva ureda,
na „Commercial Departement del Board of Trade“ i na
„General Register Offices“, te se tiću uvoza i izvoza, željez-
nica, useljivanja i izseljivanja, miene žiteljstva, a u Irskoj statistike
žetve, troši se na godinu 679.000 for. ili na 1000 stanovnika 19·20
for., ne računajuć simo troškova za stanarinu, razsvjetu, loženje i
veći dio stvarnih troškova, koji se podmiruju iz drugih izvora. U
Švicarskoj računa se za statistiku redoviti trošak godimice na 30.500
for. ili na 1000 stanovnika 10 70 for., u Italiji na blizu 209.000
for. ili na 1000 stanovnika 7·30 for., u zapadnoj poli monarkije
145.000 for. ili na 1000 stanovnika 6·60 for. itd.

Nu ne idimo tako daleko, pogledajmo bliže na susjednu
Ugarsku, gdje ie službena statistika uredjena samo jednu godinu
prije nego kod nas. Već u početku poslovanja ugarskoga statistič-
koga ureda uvršten je u državni proračun za statističke radnje

stalni redoviti trošak od 40.000 for., dočim danas po proračunu za godinu 1886. iznosi redovita dotacija za statistički ured 176.480 for., te je namješteno u njem stalnog osoblja preko 40 činovnika i povrh toga preko 50 dnevničara. Koja razlika medju uredom ugarskim i hrvatskim, gdje se od prvoga početka do danas troši za statistiku godimice 7000 for., te gdje posluje samo jedna stalno namještena osoba i prosjekom po pet šest dnevničara? Ova razlika ukazuje se još u većoj mjeri, uzmemo li na um, da u Ugarskoj od redovitoga troška za statističke radnje na 1000 stanovnika dolazi 12.83 for., a u Hrvatskoj samo 3.75 for.

Ova nedostatnost novčanih sredstva uzrokom je ne samo, da se ni u svrhe upravne, a kamo li u specijalne svrhe znanosti, ne mogu provesti nužna statistička iztraživanja, već da se ni ona statistička gradja, koja je već sabrana po statističkomu uredu ne može urediti ni izraditi a kamo li znanstveno preraditi, ona pako, koja je već uredjena, da se ne može štampom proglasiti. Tako je n. pr. od posljednjega popisa žiteljstva minulo već 6 godina, te još ni danas nije proglašena popisna gradja za pojedina mjesta, već samo po bivših podžupanija i negdanjih krajiških kotarih, premda je u predgovoru k obćoj publikaciji popisa rečeno, da će se u posebnih svezcih redom po županija i okružjih za sva pojedina mjesta priobćivati popisna gradja, da se tim zadovolji i potrebam uprave i zahtjevom znanosti; pa ipak se nije s timi publikacijami dalje došlo od županije sriemske i bivšega okružja petrovaradinskoga, dapače zapela je i publikacija o popisu grada Zagreba, premda je već godine 1883. bilo oglašeno, da se nalazi pod štampom. Koliko je meni poznato, imade u statističkom uredu još mnogo druge sabrane i uređjene gradje, kao što n. pr. o financijalnom gospodarstvu obćina, o obrtnih odnošajih itd., pak sva ta gradja, akoprem toli važna i po znanost i po upravu, mirno počiva pod debelom prašinom a da od nje ne ima koristi samo za to, jer ne ima niti vremena da se obradi, ni potrebitih novčanih sredstva, da se proglasi.

Ovo su sve nedostatci znameniti, ali ipak takovi, koji se dadu odstraniti; njih će ne stajati tim više čim ozbiljnije i dublje bude prodirala misao, da svaka uprava mora biti osnovana na znanstvenoj podlozi, da joj tu podlogu pruža statistika, da je sveza medju upravom i obćim životom toli uzka, da se jedno od drugoga odieliti ne da, te da usljed toga država sva sredstva dozvoliti mora, da taj život upozna u njegovih pojavih, u njegovih uzrocih i posljedicah. S napredkom ove misli ne stajati će podjedno u samom obćinstvu

onoga nemara za statistiku i za njezine radnje, koji se kod nas žalibože pokazuje.

Ja ne ću zlorabiti strpljivosti slavne skupštine, te razlagati koli je po javni život naroda potrebno, da se u samom narodu uvrieži misao o neobudnoj nuždi iztraživanja statističkih, o koristi njihovoj i o pravoj uporabi onih rezultata, do kojih su dovela ta iztraživanja. Tim bi se bez dvojbe u narodu živo uzbudilo zanimanje oko javnih posala, tim razgranilo uvjerenje o suvislosti interesa pojedinih razreda žiteljstva, tim razširila misao, da nijedan zadatak uprave nije toli neznatan, da ne bi zaslužio pomne brige i skrbi svih onih, koji su zvanj, da svojom rukom budi posredno budi neposredno sudjeluju kod velikih zadataka uprave; a broj tih nije danas nipošto malen, jer svaki nas može biti zvan, da utiče u javni život, u upravu državnu, bilo u pojedinih društvi, bilo u občini, u županiji ili u saboru. A hoće li pojedinac kao muž od oka, kao čestit državljanin moći zadovoljiti tojnu zadatku, ne bude li poznavao života, za koji mu raditi valja? Da to bude, treba narod u tu svrhu uzgojiti; ali o tomu uzgoju može biti samo ondje govora, gdje inteligencija, gdje mnogi i od tako zvanj strukovnjaka ne drže, da je teorija suvišna i neplodna po javni život, te da je samo praksa, i to onakova kakovu si oni umišljaju, dovoljna za upravu toga života. Kad bude jedanput i kod nas narod uzgojen u tom pogledu, tada ćemo možebiti i mi doživjeti, da će se barem svi inteligentni slojevi življe zanimati za radnje statističkoga ureda, da će svatko nastojati iz tih radnja doznati viesti o razvitku, o napredku i o stanju kraljevine Hrvatske, te da će svatko u svom djelokrugu i prema svomu položaju znati iz tih radnja crpiti koristih i za sebe i za obće dobro. Možebiti ćemo i mi onda doživjeti ugodnih pojava, koje vidimo n. pr. u Englezkoj, gdje u svakom uredu bilo javnom bilo privatnom, kod svake oblasti, dapače i u svih inteligentnijih obiteljih leži knjiga (Statistical Abstracts of the United Kingdom), u kojoj se nalaze statistički izvadci ob odnošajih V. Britanije.

Mi smo za danas žalibože u tom pogledu još tako daleko od toga, da se barem prividno opravdanim čini nazor onih, koji se pitaju: u koju svrhu i za koga, da se u statističke radnje ulaže toli silan trud? Kad na svjetlo izadje koja statistička publikacija, jedva prvih dana itko za nju pita, dapače moramo priznati žalostnu istinu, da se tudji sviet za nju više zanima od domaćih ljudi. Eno pogledajmo naše javne urede i občinske i zemaljske i državne, pak

ćemo se uvjeriti, da ih veći dio ne ima niti jedne publikacije hrvatskoga statističkoga ureda. Koliko ima ljudi, koji barem sami tvrde, da se zanimaju za javni život, a ne poznaju niti one publikacije, koja je izašla o popisu žiteljstva? Kad je god. 1879. predstojnik hrvatskoga statističkoga ureda sabrao i vrlo liepo preradio podatke o financijalnom gospodarstvu bivše Krajine, te im pridružio i podatke o financijalnih odnošajih negdanjega provincijala, mislio sam, da je ta publikacija baš u sretan čas svjetlo ugledala, jer se je upravo u ono doba radilo o obnovi financijalnoga diela nagode medju kraljevinom Ugarskom i kraljevinom Hrvatskom, al kad tamo velik dio onih, koji bi u ono doba to važno djelo najviše bili trebali, nisu ga ni imali pri ruci, akoprem je bilo na prodaju u svih knjižarah.

Je li čudo, da se kraj tolikoga nemara sabrani, izradjeni i proglašeni statistički podatci ne uzimlju podlogom daljnijega iztraživanja domaćih odnošaja? Tako je n. pr. statistička gradja o pomoru žiteljstva naših gradova sabrana i poredana prema najnovijim zahtjevom znanosti po spolu i dobi žiteljstva, te po pojedinim vrstima bolesti za razdobje od preko deset godina. Iz te gradje razabiremo n. pr. da je pomor žiteljstva u srcu Hrvatske, u gradu Zagrebu, veoma znatan, te sudeć po obćem pomoru mnogo znatniji nego li u većem dielu gradova austro-ugarske monarkije, veći nego li u Londonu, Parizu, Beču i Berlinu; da je u razdobju od godine 1876 do 1885. umrlo u Zagrebu 9.936 osoba, dakle prosjekom na 1000 žitelja 35·13; da se je prema tomu rodilo na 1000 žitelja samo 36·7; da ih je od rećenoga broja umrlo od tuberkuloze u svemu 2244 t. j. 22·6%, od bolesti na disalnih 1429 t. j. 14·3%, od bolesti na živcih 1280 t. j. 12·8% itd. Istina je doduše, da je u ovih brojevih obzir uzet na ukupni broj umrlih, te da bi za prosuditi prave pomorne odnošaje valjalo u obzir uzeti samo tako zvano domaće žiteljstvo: nu upravo ova okolnost imala bi biti povodom, da se ti odnošaji potanje iztraže i izpita pomor kako nastaje usljed mjestnih upliva i mjestnih okolnosti, te da se tim na pravu mjeru svedu svi obćeniti glasovi o velikom pomoru u gradu Zagrebu.

Ova nužda postoji ne samo za Zagreb, nego i za ostale gradove; pa ipak, veleštovana gospoda, nije se sve do danas našao nijedan strukovnjak lječnik, koji bi tu gradju vrlo poučnu po zdravstvene odnošaje naših gradova, preradio, koji bi se njom okoristio u svrhe znanosti i u svrhe zdravstvene uprave. Ta gradja premda sabrana velikim trudom i troškom leži zakopana, njom se kadkada služi gdjekoji tu-

djinac, kao da mu je više stalo do naših zdravstvenih odnošaja nego li domaćim sinovom.

Kao što sa statistikom pomora naših gradova, tako biva žalibože i s drugimi granami statističke radnje, kao da nitko ne misli, kako je bez ovakove javne i temeljite uporabe statističkih iztraživanja većina statističkih publikacija ništa drugo nego puka makulatura uzprkos silnoga truda, koji se je na taj rad upotriebio. U istinu bilo bi već doba, da se i u nas uvažuje znamenite rieči prvoga statistika naše dobe Engela, kad veli: „Die verwerthete, praktischen Bedürfnissen Rechnung tragende amtliche Statistik verleiht dem betreffenden Staate und seinen Bewohnern ähnliche Kraft und Sicherheit des Handelns, welche der gut buchhaltende Kaufmann vor jenen voraus hat, der statt dem Wegweiser der Zahlen, nur dem seiner Launen folgt.“

Pogledom na sve ove dosada spomenute i ne spomenute prilike, u kojih se nalazi naša službena statistika, nije čudo, da o mnogih odnošajih našega života, i to upravo o najbitnijih imademo dosta malo pozitivnoga znanja, koje bi se osnivalo na neoborivih pojavih. Uzmimo, veleštovana gospodo, samo pitanje o naših seljačkih zadrugah. Već počam od godine 1870. bavi se hrvatsko zakonodavstvo tim pitanjem, uprava naša ima pune ruke posla baš sa odnošaji zadružnimi, a publicistika svrnula je često puta okom svojim na naše zadruge. I u istinu punim pravom; pitanje bo zadružno kod nas je ne samo pitanje agrarno, nego u eminentnom smislu i pitanje socijalno, a usljed toga i pitanje političko; to se pitanje jednako tiče ne samo našega seljaka nego svih nas bez razlike, jer se radi o jezgri naroda hrvatskoga, ob onih, koji nam obraduju i čuvaju najdragocieniji i najveći kapital: zemljište naše. To pitanje nije se moglo a nije se ni smjelo riješiti bez obzira na odnošaje zemljišnoga posjeda, bez obzira na kulturno i privredno stanje našega seljačtva; tu nije bilo dosta htjeti riješiti to pitanje sa gledišta: „historije vlastništva, osobne slobode i kulture čovječanstva“; tu nije bilo dosta pozvati se „na rimsko pravo, na javne pravne odnošaje, na socijalizam i komunizam“. Kamo sreće, da se je mjesto svega toga dublje pogledalo u povjest samoga života tih naših zadruga, da su se izpitali odnošaji produkcije i privrede, da se je iztražila razdioba dobara u samom narodu, jednom rieči kamo sreće, da su se prije svega statistički iztražili svi socijalni i gospodarstveni odnošaji naših seljaka i celo zadružno pitanje riješilo sa gledišta

agrarne politike i narodnoga gospodarstva. Ali onda nije se žalibože mislilo, da je za rješavanje agrarno-političkih i socijalnih pitanja neobhodno nužna podloga statistička, a usljed toga nije bilo ni bistra pogleda u budućnost, te se nije uviditi moglo, da sa samim zadružnim zakonom još nije bilo sve nčinjeno, te da je istom sada, nakon što je taj zakon izišao, nastupilo vrijeme za pozitivne zadatke agrarne politike. Sve ove pogrješke osvećuju se danas kruto na narodu samom, jer se je iz postojećih zadruga mjesto vlasništva razvio pauperizam, a usljed njega mjesto osobne slobode postao je seljak prikovan ne uz svoj rod i svoju krv, nego uz tudjinca i lihvara; mjesto kulture nastade potištenost duha i srca, mjesto političnih prava, koja im htjede dati zadružni zakon, vidimo apatiju za javne poslove, vidimo ga radi siromaštva lišena tih prava, vidimo ga pravim kandidatom za socijalizam i komunizam. Ali ni danas, kad nam se u svojih posljedicah ukazuju plodovi zadružnoga zakona, niti znamo pouzdano za broj postojećih još i tajno razdieljenih zadruga, za broj pojedinih članova i zadružnih loza, za površinu i kakvoću njihovoga posjeda, za privredne odnošaje zadružnih članova, za terete, kojimi je opterećen posjed pojedinih zadruga i za mnogo drugih pojava, koje bi valjalo poznavati i proučiti, da se uzmognu ako i ne zapriečiti, ali barem ublažiti posljedice, koje nastaju usljed neograničene diobe zadružne imovine.

Ovo je samo jedan primjer kako slabo poznajemo mnoge veoma važne pojave u životu naroda, ovakovih primjera dalo bi se nanizati više, nu čemu daljnje nabranje? Dosta je i ovo što spomenuh, da se pokaže, gdje će uprava naći jedinu sigurnu i čvrstu podlogu za svoj rad, gdje će naći ozbiljan povod nužnoj i sgodnoj inicijativi, te kako će moći raditi samostalno prema potrebam naroda. Samo svjestnim i točnim izpitivanjem pojava narodnoga života, iztraživanjem njihovih uzroka i posljedica, te proučavanjem onih sila, koje stvaraju pojave, moći ćemo i na polju državoslovnih znanostih a najpače u pitanjih upravnih postići neku samosvjest i takovu samostalnost, koja će nas osoviti na vlastite noge i riješiti prepotencije tudjega upliva, da ne budemo kod svakoga i najsitnijega slučaja morali gledati na tudje naočale i sliepo sljediti tudje primjere. Do toga pako cilja znatno će pripomoći i samo naše sveučilište, bude li svoj zadatak shvatilo ne samo u pukoj kritici znanstvene vrijednosti pojedinih disciplina, nego i u brizi za praktični život, u izpitivanju odnošaja tih disciplina napram tomu životu. Tim će se izpuniti onaj jaz, koji žalibože u nas još postoji izmedju praktičnoga života i zna-

nosti, tim upoznati blagotvorni upliv znanostih na sve grane javne uprave, tim će se uz pripomoć znanosti u narodu uzbuditi pravna svijest i pravni osjećaji, tim skršiti prigovori onih, koji znanost smatraju jalovim poslom i za javni život suvišnom i nepotrebnom, tim će se napokon izgladiti put i onim disciplinam, kojim je zadatak uzvišen i blagotvoran, ako i ne zasižu neposredno u javni život poput znanostih pravo- i državoslovnih.

Ova uzka sveza između znanosti i praktičnoga života, među teorijom i praksom jest usljed toga i ona spona, koja veže hrvatsko sveučilište s potrebama i osjećaji hrvatskoga naroda.

Te potrebe hrvatskoga roda velike su, ali su i osjećaji njegovi duboki, a među njimi prvi i najznatniji oni, koji su ga u crnih danih sokolili i blažili a u sretnih bodrili na nova djela, to su njegovi vjerski osjećaji, to je tvrda vjera u božansku narav uzvišenoga Spasitelja. S timi osjećaji hrvatskoga naroda ne može i ne smije hrvatsko sveučilište doći u oprieku, jer bi se iznevjerilo zadatku svomu, jer bi u oprieku došlo samo sobom; pak zato ono odlučno osudjuje i odbija svaki pokušaj, došao on makar s koje strane, kojim bi se uz pripomoć sveučilišta htjeli podkopati ovi njegovi vjerski osjećaji i tvrda njegova vjera u Boga. Ovakovi pokušaji, makar se i prikrivali pod kojom krinkom, samo su tudja biljka, koja se kani presaditi u naše tlo, koje niti je bilo niti će biti prikladno za uspjevanje takova korova; ti pokušaji ne će biti nikada kadri u nas otvoriti jaz između prave znanosti i pravoga života, između hrvatskoga sveučilišta i hrvatskoga naroda.

U toj nadi obraćam se na Vas mladi moji prijatelji s molbom, da i Vi s Vaše strane nastojite vazda uzdržati uzku svezu između hrvatskoga sveučilišta i hrvatskoga naroda, a to ćete učiniti najsigurnije, budete li dok ste na ovom zavodu sve svoje sile posvetili ozbiljnoj nauci i uzore svomu životu tražili u neumornom radu, u plemenitosti srca, u poštenju i čvrstom značaju, u nesebičnosti i požrtvovnosti za dobro i plemenito, u pravoj ljubavi za dom i rod. Kad pako ostavite ovaj zavod i stupite u vrtlog bučnoga života, budete li se sjetili, da svaki Vas, posvetio se makar kojem području života i makar kojoj grani znanosti, bio on svećenikom, pravnikom ili učiteljem, da je svaki Vas pokraj svoje posebne struke još napose i državljanin, da mu kao takovom pripadaju posebne dužnosti i posebna prava, da mu valja pripomoći narodu u stotinu sгода i prilika, te sudjelovati u javnom životu na razne načine. U tom svojstvu sjetite se, da ćete svjestno vršiti dužnosti svoje samo onda,

budete li točno poznavali potrebe naroda, njegov život i njegove odnošaje, budete li njegovali, kriepili i jačili njegove dobre navike i plemenite osjećaje, između kojih prvo mjesto zauzimlju vjera u Boga, te ljubav za kralja i dom.

A Vam velecijenjana gospodo profesori i drugovi moji, zahvaljujem se iz dna srca na toli visokom odlikovanju i dičnom povjerenju, koje mi pokloniste, izabrav me rektorom na ovom visokom zavodu za ovu naukovnu godinu. Ja Vas usrdno molim, da me svojim iskustvom, svojom podporom i svojim savjetom poduprete, da tako složno ovaj visoki zavod primaknemo onomu uzvišenomu cilju, koji mu namieniše svjetla kruna, hrvatski narod i utemeljitelj njegov, te da potomci naši na ovaj dan ponosom budu mogli pokazati na hrvatsko sveučilište i ponoviti vruću želju, koja je danas na srcu svakoga Hrvata: vivat, crescat, floreat, alma mater nostra Francisco-Josephina!

